

Erkölc és vallás.

Nem kell különösebb éleslátás annak a felismeréséhez, hogy erkölcsi világunk ábrázata itéletidők le se zárult, egyre fenyegető katalizmája óta a világ külső képéhez mérten aránytalanul megváltozott. Mintha egészen kicserélték volna, hosszabb vizsgálódásra is alig fedezhetni fel rajta az egykori nemes arcvonásokat. A sok eltorzulás, durvaság láttára az embernek önkénytelen az az érzése támad, hogy valami titkos, rejtett erőnek sikerült megtalálni lelki világunkban azt az archimedesi szilárd pontot, melyen megállva kifordíthatta a világot sarkaiból. Nem akarok parabolákban beszélni, csupán a világosság kedvéért saját tapasztalásomból egy esetet hozok föl.

Multkoriban találkoztam egy nagy emberrel, már amennyiben t. i. a nagyságot a testek külső kiterjedése és térfogata határozza meg. Amint ismerkedtünk, szörnyű elméletével, önző, léha, üres felfogásával, súlytalan súlyosságában úgy állott előttem ez a lény, miként egy megtestesült fántom, egy emberi szörnyeteg. Hirtelen a természettudósra gondoltam, ki természetesen az embert is az emlősök osztályába sorozza. Miközben azonban kifordított gondolkozását, cinikus bölceletét hallgattam, végtelen szomorúsággal eltevely, nitschei mérték nélkül, egyszerű halandó létemre is éreztem és megállapítottam, hogy ez az ember nekem „nevetség, avagy fájdalmas szégyen.“ S igazat adtam magamban a „Nyomorultak“ szellemes írójának, mikor merészen állítja: „Ha szemmel láthatnók az emberi lelket, rájönénk a most még sejtett igazságra, hogy az osztrigától a sasig, a malactól a tigrisig minden állat képviselve van az emberben. Néha több állat is egyszerre.“ Valóban az én emberem belsejében egész állatsereglet lapulhatott meg. Tömeges szófizmái közül hol ennek, hol annak a karma látszott ki, míg végre egy egészen kész kámeleon ugrott elő, mikor kivágta élete igazságát, mondván, hogy a közönségesen ismert *káromkodás nagyobb bűn az emberölésnél.* Miért!? Mert az ember csak ember, de az isten Isten.

E kegyesnek látszó, valójában kegyetlen, őrült színjatszó hit- és erkölcstan hallatára csodálatosképen nem rendült meg a föld, a nap sem sötétült el, sőt a csillagok is helyükön maradtak, csak én nem tudtam, hogy a lábamon, vagy a fejem tetején állok-e s lelki szemeim előtt pillanatra fölrajzoltak a történelem felhői, mikor minduntalan szép hazugságok tévedtek az igazság fényes napja fölé s villanásszerűleg láthatám az emberiség időről-időre elveszített eszméinek hullócsillagait. Az a sajátságos logika, mely e szemforgató

önccsalás hitvédelmében nyilvánul, nem új: régi vallási képzetek és tévedések híli kísérőjét ismerjük fel benne.

„Káromlást szóla” — indulatoskodott a Názáreti ellen az épp oly kevésbbé bölcs, mint kegyes Kajafás, megszagatván saját ruháját, mialatt e gesztussal felfedé és látni engedé önlékének hitvány rongyait. Hitviták idején a tudós Skarica Máté állt szemben a nagy Válaszuti Györggyel. Skarica blászfémiának nevezte a Fiú istenségét tagadó Válaszuti felfogását, mire az ötletes unitárius vitázótársát mintegy tetten érve, ravaszul veté föl a kérdést: „Tehe! e jót az Atyaisten a Fiúisten nélkül?” „Azt mondom, nem tehet” — erösködik Skarica. „Miért szólasz káromlást, szerelmes Máté uram — csap le reá ellenfele —, ha mindenütt ennek az egyistennek imádására tanított Krisztus urunk is.”* Későbbi századok történetéből tudjuk, hogy a csalhatatlan pápa a Válaszutiak nyomán járó Renant *európai istenkáromlónak* bélyegezte. Pedig ezt a súlyos bélyeget az a rendszer hordja önmagán, mely egy a személyi sérthetlensége fölött szigorúan örködő, spekuláció felhőibe zárt, az étellel vajmi keveset törődő istent adott az emberiségnek. „Az emberek teremteték az isteneket — mondja Xenophanes —, mert bennök megtalálják saját alakjukat, érzelmeiket, nyelvüket. Ha az ökrök festeni tudnának, isteneknek az ökör formáját adnák.”** Tényleg az anthropomorfizmus, vagyis az embernek öneszményítése istenben, melyet már a görög bölcsészet oly maró gúnnyal álcázott le, folyvást ott kísért a legrégebb koroktól elkezdve minden hitnézetben és isteneszmében. A jáhvista írónak alantas gondolkozásu, nagyon is emberies érzelmű, bosszuálló istene eléggé ismeretes. A görög költészet, élén Homeroszal és Hesiodossal, az isteneknek tulajdonítja mindazt, ami az embereknél bűnös és szégyenletes. Sokat tisztult az istenfogalom Sokrates és főleg Platon ideálistikus bölcsészeti iskolájának hatása alatt, míg végre a kereszténység szellemesített alakjában a legnagyobb piedesztálra emelte. Sajnos, ezt az eszményi magaslatot az idők folyamán nem tarthatá meg. Az evangélium hiába hangoztatta: *az isten: lélek*, a középkor ezzel szemben szüntelen azt ismételte: az isten szörnyeteg. A szerelő mennyei Atya helyébe a pogány Moloch lépett, kinek valóságos élőemberáldozatok, felvilágosult szellemhősök, hitvértanuk kellettek. Középkori türelmetlenségével a reformáció is elégszer gyalázta meg a keresztény istennevet s haladó szekere csak nagy nehezen, hatalmas zökkenőkkel talált rá a régi nyomokra. A reformátorok különben az istenfogalom mélyebb boncolásába nem bocsátkoztak, ök, mint előcsatározók az evangéliumi fénynél a felderítés munkáját végezték. Luther állítólag egy szemtelen kérdőnek, ki őt folyton azzal a kérdéssel gyötörte, vajjon mit csinált isten a világ teremtése előtt, némi gondolkozásra azt felelte: „Az erdőben ülve vesszőt vágott, hogy azzal megbüntesse az oly haszontalan kérdőket, minőknek ön is egyike.”

* Kanyaró F.: Unitáriusok Magyarországon. 191. old.

** Botroux Emil: Tudomány és vallás.

Érvek és ellenérvek özönével, a kritika mélyen vágó bonckésével annál inkább körülvették a kérdést, mint egy meg-megvonagló áldozatot, az ujkori fizófusok. Sikerült is hamarjában annyira szét-szedniök, hogy az isten kezeik között pórere vetköztetve rideg, elvont és üres fogalom maradt, mely többé sem logikailag, tudományosan nem tud kielégíteni, sem költőileg legalább fölmelegíteni.* A filozófusok munkájára aztán ráteszi a koronát a mult század egyik nagy gondolkozója, ki, mint halottkém jön és jelenti egyszerűen, hogy „Isten meghalt.”** Lázadó titánok megostromolják az Olímpuszt. Klasszikus műveltség defaitista szellemében kiképzett lélek a mindentható ész nevében leszállítja trónjáról a legfelsőbb lényt, hogy egy józanabb percében ismét visszaültesse, amint azt a francia forradalom is végső elfajulásában megcselekedte. Kétségtelen, e határtalan csapongáshoz az emberi szellemnek joga van. Valahányszor azonban e jogot gyakorolja s szertelenségbe ragadta őrült esztelenséget mivel, azt mindannyiszor az egészséges élet kénytelen megérezni.

Egyik szellemi, azaz jobban mondva szellemtelen végtel olyan káros, mint a másik. Mindent az Isten számlájára róni és tenni, mindent neki tulajdonítani ép oly végzetes hatású a vallásérkölcisiségre, mint tőle mindent példő:olni. Az orthodoxia ezen a végtelen jár. Neves teológusok például a világháborút is az égiekre vezetik vissza s csupa vallásos áhitatból komoly képpel esküsznek arra, hogy a szomorú, kíngyöfrelmes élet szinpadán lejátszott ez a borzalmas tragédia az első jelenettől az utolsó felvonásig nem az emberiség szörnyű botlása, hanem az isten akarata. Erre a hitszegő, hamis felfogásra már csakugyan rá lehet mondani, hogy ez, magyarán, közönséges blászfémia. Mintha a régi homérosi képzetek elevenülnének fel újra, az a hitnézet dolgozik itt e maradi teológiai álláspontnál, mely istent a magasságból akaratlanul is levonja az emberi harcok, bűnök posványába. Csakhogy az ókorinál annyival gyarlóbb költemény ez, mivel nincs meg rajta a művészet nemes bélyege s csak a rémmesékbe illő tendencia érzik ki belőle, mely céltevesztett javító és fenyítő eszközöket tulajdonít az örök szellemnek. Oly eszközöket, minők tökéletesedés helyett inkább lelki alacsonyságra nevelik és vezérlik az istenfiakat.

Nagy szavak, hangzatos szólamok mögött rendszeren törpe lelkek rejtőznek. A középkor különösen buján tenyészette a nagy szavakát s ezekkel együtt buján nőtt, tenyészett az erkölcsi rothadság is azon a talajon, ahol égbekiáltó bűnök elkövetésekor mindig az isten nevével takaróztak. Nekünk ma semmi okunk visszasírni a sötétség erényeit s fölászni ősi gonosz szellemek sírját. Semmi szükségünk a képmutató áhitatra, mely a sárban elterülve és feitrengve azzal vigasztalja, biztatja magát, hogy az arca azért égnek fordulva maradt. Sőt azon kell lennünk, hogy teljesen utját szegve megszüntessük templomaink körül a középkori kísértetjárást. Régi tüzeknek a fényét ápoljuk,

* Büchner L.: Az Istenfogalom és annak mai jelentősége.

** Nietzsche: Imlgyen szóla Zarathustra.

őrizzük lelkünkben, ne a hamuját. Térjünk vissza az emberszeretethez. Az igaz emberszeretet az egyedül helyes istenszeretet és — tisztelet. Jól mondja az írás: „aki nem szereti az ő atyjafiát, akit lát, miként szerethetné istenét, akit nem lát!” Káromolást szólni és tenni hétköznapi értelemben annyit jelent, hogy a harmadik parancsolatot elfelejtve modortalan, nevetlen durvasággal vétni a jóízlés ellen. A lélek ellen szólni, rágalmazni, megkárosítani, vagy pláne — szentséges isten! — embert őlni: sokkal súlyosabb, felmérhetetlenül nagyobb bűn a jóízlés elleni vételnél. Ez a tulajdonképeni káromolás, mely ezt jelenti, hogy megöljük a bennünk élő istent. Mert bennem és benned egy egy Isten van képviselve; lelked nem lehet anélkül s az embert megsérteni, hogy ugyanakkor meg ne sértenők az istent. Csak a szunyogszűrő s tevéket elnyelő farizeusi törpeség gondolhatja és mondhatja, hogy szeplőtelen tisztelője az istenségnek, mikor megszeplősíti magát az életet.

Ugy hisszük, rég eljött az ideje, hogy ebből az alacsony, cinikus törpeségből kinőjjön végre az ember messze, magasra s a földi lét küzdelmeiben, örömeiben és szenvedéseiben egyaránt egész arccal, egész szívvvel forduljon az égnek. Annak az égnek, melynek nemcsak sujtoló villámai, hanem áldástosztó, üdítő harmat-esőcseppjei s életadó sugarai is bőven vannak. Eget földet rázó orkánok vészes vihar-magvában fuldokolva sem szabad soha felednünk a mennyei jobbkéznek tökéletes ajándékait. Ne dobáljuk vissza a mennyköveket s főleg ne okoljuk minden pusztulásért magát a viharfelhőséget. Különbön egy foknyival sem leszünk bölcsebbek Arany János ismert szőlőgazdájánál, kinek szépen biztató természetű pusztító jégverés érte s mikor a jég javában zuhogott, kétségbeesetten szíve keserűségében maga is karót ragadva paskolni kezdé szőlőjét ilyen felfohászkodással: „Hadd lássuk, Urain, mire megyünk ketten!”

Lesujtottan és megalázottan ne vesztegeljünk tovább az élet talaján földbegyökerezett lábakkal és új csodákat váró, bámész tekintettel. Árva ujjainkat egymás testvérkezébe kulcsolva fogadjuk emelt fővel a csapást s vegyük közösen gondjainkba, mit a pusztulás számunkra meghagyott. Versenyezzünk abban, ha már versenyezni kell, hogy ki tud többet, nagyobbat alkotni, a halálból is életet teremteni, a gyors vihar gyilkos szárnyát lefogni. Nincs veszteni való időnk, induljunk el minél előbb azon az úton, ahol nemzetiség és felekezet, egyetemes cél és pártédek, élet és eszmény, közmorál és erkölcsiség a felséges Ur színe előtt találkoznak. Nemzeti vagy felekezeti határvonalakat, eltéréseket és különbségeket annyi és oly keserves tapasztalat, kiábrándulás után má is kerítéseknek nézni, melyek mögött az isteni bélyegzővel ellátott ember neki-dühödött ebek módjára egymást tépi, marcangolja: a lélek elleni bűn, a szeretet lelkét megfojtó hűtlen árulás, elvek és életek legsúlyosabb tévedése.

Keresztési Dénes.

TARCSAFALVI BOROS JÁNOS ENCHIRIDIONJA.

(Folytatás.)

Anno 1709.

In hoc anno Erdélyben s Magyarországbán némely helyeken, városokban, tartományokban rettenetes döghalál grassál az embereken, úgyannyira, hogy némely helyeken, városokban, falukban egy-egy napon s étcaka megholtanak 10, 16, 20, 25, 30, 40 és ötvenével, mely miatt sok pusztá házak, sok árvák, sok özvegyek maradtanak; az holt testeket öt-hat szekérrel vitték egyszerre mind a temetőbe, holott tizenek, 12 felett prédikáltak együtt.

Mely pestisben az atyám Boros Ferenc házából fiai és rokonai közül haltanak meg tizenketten. Tizenharmadik az én kedves edgyetlenegy fiacskám József . . . akkor megholt 4 esztendő 4 hónapos korában. (Isten nyu)gossza őket sz(ent) országába.

Itt volt egy Dávid István nevű ember. Pipeh nevű faluban. Szentegyházbírószágot viselvén az ecclesiában, minden ecclesia jövedelmet eltékozlott; ki is ezen pestisben meghalván, harangozni akarván neki, az harang semmi zengést, szózatot nem adott, akár mint vonták.

Igen praevalealván azért az pestis, melytől nagy sokan az méltóságos személyek közül megrettennek és egy helyből más helyben kezdenek költözni, futni, elhitetvén magokkal ragadó nyavalyának lenni. Mely miatt az német generálistól Georgius Chrigbaum és a méltós Guberniumtól megtiltatik halálos büntetés alatt az halottaknak való harangozás, praedikálás, pompával való temetés, az szabados járás, menés egyik faluból az másikba.

Mely tilalomnak szegése miatt néhol emberek is lövöldöztetnek meg inter caeter . . . a szászkézdi határon 3, a Rikánál egy felakaszítatik. Itt Homoród Szt. Pálnál is egy.

Anno 1710.

Ezen esztendőben ha hol az pestis szünnvén, az özvegyek igen kezdenek házasodni, úgy annyira, hogy egy héten 3-négy lakadalmok esnek némely falukban. Mely miatt egyenetlen házasságok is esvén, csakhamar sok elválások is történnek az